

УГОРСЬКІ ОСОБОВІ НАЗВИ В УКРАЇНСЬКО- МОЛДАВСЬКИХ ГРАМОТАХ XIV–XV СТОЛІТТЯ

Вікторія Штефуца

Південно-західні руські землі у XIV–XVI ст., на яких тоді формувалася українська народність, стали об'єктом активних зовнішньополітичних інтересів феодальних держав – Польщі, Угорщини, Московського царства, Туреччини та Кримського ханства, які намагалися загарбати якомога більше української території. Після Люблінської унії 1569 р. більшість українських земель опинилася в складі шляхетської Польщі. Це були Східна Галичина, Волинь, Поділля, Київщина, частина Лівобережної України (майбутня Полтавщина). Поза межами Польщі залишилися Закарпаття – у складі Угорщини; Північна Буковина та Північна Бессарабія (територія теперішньої Чернівецької області), які входили до складу Молдавського князівства; Чернігівщина, що входила до складу Російської держави. На цих землях проживали в ті часи не тільки українці, а й угорці, поляки й волоське населення.

Про багатомовність українських земель свідчать пам'ятки, які дійшли до нашого часу. У старому українському письменстві XVI–XVII ст. поряд із кирилицею в деяких випадках вживали й латиницю, яку використовували рівноцінно на території Великого князівства Литовського. Латиницею було написано поодинокі українські грамоти XIV–XV ст., у 1619 р. надруковано інтермедії Якуба Гаватовича, записано пісню про Стефана Воеводу в чеському записі XVI ст., сатиричну пісню «Ой в місті Переяславлю» (1650 р.) тощо. Однак уживання латиниці в українській писемності у давніші часи було епізодичним явищем.

У період виникнення Литовсько-Руської держави (друга половина XIV – перша половина XVI століття) помічено не тільки збереження старих форм, а й введення нових. «Князі в деяких грамотах наголошують «Ми старовини не рухаємо, а новини не вводимо»..., але у Великому князівстві Литовському 9/10 білоруської та української людности, тому природно, що державною мовою стала наступниця книжно-писемної давньоукраїнської – руська мова» (Фаріон 2010: 57).

Угорське населення з давніх часів проживало у безпосередніх тривалих контактах зі слов'янами, особливо з українцями, що не могло не позначитися на лексиці мов (зокрема, діалектів) двох сусідніх народів. Зараз про це свідчать українські запозичення в угорській мові, напр.: *csereda* 'череда', *haluska* 'галушка', *kutacs* 'залізна кочережка' тощо (Лизанець 2000). Про слов'янські запозичення в угорській мові свідчить двотомна праця Іштвана Кніежа (Kniezsa 1974).

Період нашого дослідження важливий як для українців, так і для угорців, а джерелом аналізу став Словник староукраїнської мови XIV–XV століття, який вийшов друком у Києві в 1977 році. Автори Словника обмежують його хронологічно – періодом з 1300 р. до 1500 р. (перша грамота датована 1322 роком). Словник фіксує ту лексику, яка використовувалась в офіційних документах, різних грамотах (розмежувальних, дарчих, вкладних тощо) та пам'ятках світського характеру (описи замків, написи на стінах храмів, на печатках правителів, надписи надгробних камнів).

У пам'ятках XIV–XV століть зафіксовано чимало запозичень з сусідніх західно- і південнослов'янських мов (чеської, болгарської, польської), а також виявлено декілька слів з німецької, угорської та молдавської мов. Найбільш чисельними були лексичні запозичення у соціально-адміністративній сфері. Це назви урядових осіб, напр.: **хотарникъ**, **немешь**, **бань**, які здебільшого залишились у словниковому складі української мови. Автори Словника зазначають усі запозичення з різних мов, а також вказують на мову-посередника.

До словникового складу залучено загальні та власні назви, які становлять лише частину мови XIV–XV століття. Усі реєстрові слова подано зі збереженням орфографії оригіналу. У всіх запозиченнях вказано значення слів. Багато угорських слів потрапило в українську мову за допомогою мови-посередника, а саме з молдавської мови.

Нашу дослідницьку роботу ми почали з угорських запозичень, точніше з особових назв та назв урядовців, які з'являються у грамотах XIV–XV століття. Перший етап нашої роботи полягав у збиранні всіх запозичень, які походять з угорської мови або потрапили в українську мову за допомогою мови-посередника – молдавської. Найбільш чисельними були запозичення у сфері соціально-адміністративної лексики. Це назви урядових осіб та особові назви, які вказані у наступній таблиці.

Особові назви та назви урядових осіб	Частота вживання	Перше місце знаходження	Перша дата знаходження
баниця* – угр. bán	2	Сучава	1490
банко* – угр. bán	1	Сігет	1404
банча* – угр. bán	1	Сучава	1493
банчоула* – угр. bán	18	Сучава	1443
бань* – угр. bán	1	Дял	1455
нмбривъ – угр. Emerik	1	Сучава	1470
ищфанъ – угр. István	1	Сучава	1470
киш – угр. Kis	1	Гирлов	1499
ласловъ – угр. László	5	Гирлов	1499
миклосуш – угр. Miklós	16	Сучава	1411
мътіашъ – угр. Mátyás	17	Сучава	1481
немишъ* – угр. nemes	1	Сігет	1404
пръгаръ* – угр. polgár	16	Васлуй	1452
тамашъ – угр. Tamás	6	Сучава	1400
тиба – угр. Tibor	1	Сучава	1488
фаркаш – угр. Farkas	6	Сучава	1490
ханишъ – угр. Hanis	1	Дорохой	1437
ханосъ – угр. Hanis	1	Васлуй	1437
хосуру* – угр. úr	15	Сучава	1471
хърцъганъ* – угр. herceg	1	Сучава	1445

Аналізуючи урядові назви, яких налічується 9 у різних формах, ми брали до уваги тільки форми називного відмінка. В таблиці вони позначені зірочкою.

Хочемо зауважити, що не поділяємо думки Ласло Дежьо, висловленої у праці «Деловая письменность русинов XVII–XVIII веков». Зокрема, він зазначає, що «из слов обозначающих общественные слои, венгеризмы обозначают такие понятия, которые являлись второстепенными в конкретном общении. Так, напр., слово *немешъ*, *нямешъ* (последнее отражает румынское посредничество) „дворянин” и слова корня *урок-*, (*урек*), *орек-*, являются второстепенными по сравнению со словом *панъ*» (Дэжѣ 1996). На нашу думку, ці слова не є другорядними, як вважає автор, а є повноцінними словами (про це свідчить і частота їхнього вживання), які функціонували в діловій мові XIV–XV століття.

Так, Л.Л. Гумецька зауважувала, «що слово *боярин*, у пам'ятках з території Великого князівства Литовського позначало дрібного землевласника – дворянина, згадуваного при переліку свідків юридичного акту після «князів» і «панів» (Гумецька 1974: 56). У молдавських грамотах це слово означало і «великого феодала», тобто підкреслено, що слово мало два значення: з одного боку, акцентували на відношенні людини до соціального стану, з іншого – відзначали і її майновий стан.

Усі ці документи та мовні факти свідчать про взаємодію двох народів. У праці Мігая Кочиша «Деловые документы, как источники изучения говоров украинского языка» (1998) зібрано назви усіх міст, де з'явилися грамоти у XIV–XV столітті. Міста Сірет і Сучава «столиці середньовічної Русо-Влахії були розміщені на українських етнічних теренах, або на русько-волоському етнічному прикордонні» (Однороженко 2008: 7). Міста «Seret, Baia, Soroka, Chocim, Kilia i Białogród. Wyłączając Kilię i Białogród, jako ośrodki związane przede wszystkim z przedsiębiorczością Genuńczyków, aż trzy ośrodki: Seret, Soroka i Cocim znajdowały się na północnych krańcach późniejszej Mołdawii» (Czamańska 1996: 23).

Усе це свідчить про те, що назви урядових осіб, як і інші запозичення, є носіями величезної історичної інформації. В канцеляріях молдавських воєвод писарі писали «мішаними (своєрідними) мовами», тобто вносили угорські запозичення і вживали їх поряд з українськими відповідниками. Однак протягом певного часу урядові назви вийшли з активного функціонування мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Гумецька, Л.Л. 1974, К вопросу об определении слова в словаре староукраинского языка XIV–XV вв. В кн.: *Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков*. Москва: Наука, 54–60.
- Дэжэ, Л. 1996, Деловая письменность русинов в XVII–XVIII веках: Словарь, анализ, тексты. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 4. Nyíregyháza.
- Кочиш, М. 1998, Деловые документы как источники изучения украинских говоров. В кн.: Gadányi, K. (szerk.), *Nemzetközi Szlavisztikai Napok VI*. Szombathely–Pécs, 291–299.
- Лизанець, П.М. 2000, Українсько-угорські мовні контакти: Українська мова. Енциклопедія. <<http://litopys.org.ua/ukrmova/um133.htm>>

- Однороженко, О. 2008, *Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV – XV ст.* Харків: НАНУ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.
- Фаріон, І. 2010, *Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст.* Львів: Вид. Львівської політехніки.
- Czamańska, I. 1996, *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku.* Poznań: Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Kniezsa, I. 1974, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.